

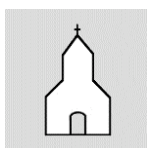

arquitectura religiosa

ESGLÉSIA DE SANT CUGAT D'IVORRA

Nucli: Ivorra
Distància des de Cervera: 18,2 km
Accés: Carretera
Indret: De Cervera, per la N-141f i per la C-25 fins a la sortida 93 (Sant Ramon-Torà) on reprendrem la N-141f en direcció Calaf i, poc després, per la LV-3003 en direcció Torà. Passarem per Portell, la cruïlla que mena a Viver i entrarem tot seguit en terme d'Ivorra; superarem l'indret conegut com els Hostalets, amb una cruïlla que mena a Vicfret i Guissona, i des d'aquí ja veurem el nucli. Continuarem recte fins al desviament que condueix al nucli per la LV-3004, exactament a 17,3 km de Cervera. L'església es troba en lloc preminent, a la part alta del poble.

Tipologia: Església
Època (Èpoques): s. XVIII (1780-1782)
Autor: Francesc Pons, mestre d'obres
Estil: Barroc
Estat de conservació: Bo
Interès: Mitjà

UTILITZACIÓ

Original: Religios/Culte
Actual: Religios/Culte

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Imatge general de l'església de Sant Cugat d'Ivorra, projectada i construïda pel mestre d'obres solsoní Francesc Pons, a finals del segle XVIII

L'església nova de Sant Cugat d'Ivorra constitueix un dels millors exemples d'arquitectura religiosa d'època del barroc a la Segarra, ja que es tracta d'una església de nova planta –que en substitueix una d'anterior, romànica–, realitzada sota l'impuls d'un bisbe il·lustrat com fou el bisbe Rafael Lasala de Solsona i edificada per un dels mestres d'obres més rellevants del moment a les nostres comarques: el solsoní Francesc Pons, autor del palau episcopal de Solsona.

L'església de Sant Cugat –que conserva l'advocació de l'antiga, dedicada al màrtir africà, company de Sant Feliu– correspon al tipus d'església de planta congregacional, impulsada per la Contarreforma per tal d'afavorir la situació dels fidels seguint un eix direccional cap a l'altar. La planta, doncs, és rectangular (30,60 m

de llargada x 15,5 m d'amplada), coberta amb volta de canó amb llunetes, que a l'exterior es tradueix en una teulada a diferents vessants, provocades per la construcció del cimbori vuitavat. El joc de volums de l'exterior està completat per l'existència del campanar, bastit en un angle de la façana d'ingrés, orientada al nord-oest.

Es tracta, doncs d'una església típica de l'últim terç del segle XVIII. L'historiador Raül Torrent, en un treball seu sobre l'església parroquial de Torres de Segre, explica alguns aspectes puntuals del procés constructiu de les esglésies del segle XVIII, fet que ens servirà per comprendre algunes característiques de l'església de Sant Cugat d'Ivorra.

Així doncs, quan es tractava d'una església de nova planta, la rasa pels fonaments, fins a trobar el ferm, era feta a jova pels veïns. A l'església de Sant Cugat, la fonamentació està feta amb pedra calerenca. El parament extern està constituït per carreus més o menys ben picats, falcats amb resquills i morter, que evidencia el fet que l'edifici anava arrebossat, combinat amb els carreus ben escairats de les cantoneres, rosassa i portada. Val a dir que el recurs de l'arrebossat era molt freqüent en aquesta època, en primer lloc, perquè abaratia el cost de l'obra i en segon lloc, perquè moltes vegades s'aprofitaven les pedres de l'església antiga, i si aquestes havien d'anar visibles, s'havien de repicar de nou. A la part de dins, com que sempre anava enguixada, sempre es construïa de paredat comú, amb pedres irregulars i no necessàriament noves. D'altra banda, els murs, que tenien gairebé un metre de gruix, se solien fer de doble paret i la cavitat que quedava es reomplia –com explica Raül Torrent en el seu magnífic treball– de còdols petits barrejats amb morter de calç, però cada vuit pams era obligat de fer una lligada horitzontal de través, de parament a parament.

Detall del cimbori vuitavat i del campanar, únics elements que sobresurten del cos rectangular de l'edifici

Les façanes laterals presenten un sobrealçat per tal d'anar a buscar el cimbori octogonal, que sobressurt a la part posterior, cobert a vuit vessants, i que aixopluga la cúpula interna, que filtra la llum exterior que prové de les finestres del cimbori. Recorre tota l'àrea perimetral una cornisa de pedra picada tallada al biaix, de perfil lleugerament còncau, damunt la qual s'hi aplicà una motllura d'argamassa que havia de recobrir

la cornisa i que només es conserva en el sector posterior i de tramuntana. Per sota, i també seguint tot el perímetre, una motllura de filetó posa fi als elements decoratius de les façanes laterals, si exceptuem petites obertures per tal de donar llum.

A la façana que mira més o menys a ponent hom hi documenta un arc de descàrrega a mitja alçada amb la intenció de coronar una obertura que no s'hauria realitzat. A la façana posterior hi documentem encara bona part de l'acornisament fet amb argamassa en forma de motllura, amb quatre obertures, una en la mateixa cornisa i tres en un nivell inferior i, finalment, una darrera estreta de llum situada a la planta baixa. La façana est presenta dues obertures a nivell de la cornisa i dues finestres situades prop de la façana principal, a diferents nivells. Aquestes obertures presenten un emmarcament de pedra ben tallada amb les arestes tallades al biaix.

La façana principal està coronada per un frontó triangular, resseguit a la part superior per la mateixa cornisa que a la resta del temple i coronat per una creu. El frontó està resseguit per les restes d'una cornisa motllurada i per sota transcorre una petita motllura de filetó en consonància amb els murs laterals; alberga un escut coronat per un casc de cavaller mirant cap a l'esquerra. Es tracta de l'escut pertanyent al llinatge dels Tristany d'Ivorra, els quals emparenten durant el segle XVIII, moment en què es construeix el temple parroquial, amb els Nuix de Cervera. El camper de l'escut està dividit en dos: a una banda una torre amb un ocell i un sol a l'angle superior, i a l'altre tres bandes horitzontals, la del mig amb una flor de lis al damunt.

Per sota el frontó s'obre una rosassa circular –la "O", segons la terminologia de l'època– emmarcada amb motlures ben llaurades. De l'escut dels Tristany en tenim un altre exemple esculpit a la cantonada de cal Carlà (o cal Nuix) també a Ivorra, i en tenim exemples

Detall de l'escut situat al frontó de la façana d'ingrés, pertanyent a Miquel de Tristany, carlà d'Ivorra i promotor de la construcció de la nova església. La imatge destaca amb precisió una au situada damunt d'un castell i una flor de lis situada al centre de tres bandes horitzontals

pintats a cal Nuix de Cervera, que conserven l'escut de l'època de Francesc II de Nuix de Perpinyà, a la darreria del s. XVIII, amb les armes dels Nuix rodejades de les armes de les famílies amb què enllaçà. Un altre escut fet el 1912 també ens les mostra i finalment, el mateix escut apareix en un plafó de rajola policromada fet al s. XVIII, que es conserva al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Actualment, la manca de l'arrebossat deixa veure un arc de descàrrega situat entre la rosassa i la portada. Una imatge del fons fotogràfic Duran i

Sanpere, realitzada durant els anys 60, mostra la façana amb restes encara visibles de l'arrebossat amb dibuixos romboidals a manera d'esgrafiats.

Porta d'ingrés a l'església. Segueix el model d'arc de mig punt flanquejat per columnes sobre podi. A la part superior de l'entaulament apareix el nom de Jesús treballat seguint forma de balustres

Però l'element més remarcable de la façana és la portada, estructurada segons la tipologia d'arc de triomf, amb porta d'arc de mig punt amb impostes i perfil de l'arc motllurats; flanquejat per dues columnes sobre podi, tot el conjunt presenta un entaulament de factura classicitzant però rematada amb un timpà de formes barroques. A l'interior del timpà hi ha el nom de Jesús llaurat a la mateixa pedra, segons formes arrodonides que recorden les balustres. També és barroc el detall que emmarca les dues columnes i que recorda una mena de volutes.

El campanar, situat a l'angle sud-oest, era l'únic element extern –excepte la portada i altres elements decoratius de la façana– que no anava arrebossat, per la qual cosa és on es treballa la pedra més acuradament. El campanar era una de les parts més importants del temple, i en alguns casos no es podia arribar a construir per manca de recursos. Aquí l'obra del campanar és l'element sobresortint, que dona entitat al temple, passant a competir en alçada amb l'antiga torre medieval i equiparant, d'aquesta manera, el poder eclesiàstic amb el poder civil. És de planta quadrangular que esdevé octogonal a mitja alçada, amb quatre de les vuit cares més estretes i sense obertura, a mode d'angle o d'arestes. En les quatre cares més amples hi

El campanar, símbol tradicional del poder religiós, colze a colze amb la torre del castell, d'antuvi símbol de poder polític i militar ha quatre obertures d'arc de mig punt peraltat, per tal d'albergar les campanes. Cada una de les cares està delimitada per pilastres sobre podi i rematades per capitells d'ordre toscà. Una cornisa motllurada serveix de sòcol a la balustrada que corona la torre. Dita balustrada presenta vuit trams, delimitats igualment per petits pilarets que representen una continuació de les pilastres inferiors. Cada un d'aquests pilarets està rematat per una bola a mode de decoració. La cornisa inferior presenta diversos motius decoratius a manera de cul de llàntia. Finalment, Raül Torrent també recorda que entre els trets simbòlics i específics de les torres de campanar n'hi cal afegir un de més proper a la realitat socioeconòmica del món rural, la de vigilància i protecció del terme, que a Ivorra adquireix especial significat, en competència, com ja hem esmentat anteriorment, amb l'antiga torre del castell.

A l'interior, la nau presenta un cor elevat i està coberta per tres trams de volta de canó amb llunetes, en una successió que queda interrompuda al creuer per la presència de la cúpula i que es reprén al presbiteri, amb la presència d'un quart i últim tram. La cúpula és hemisfèrica, dividida en vuit sectors, i s'aixeca sobre quatre petxines esculpturades, on sobresurten quatre medallons amb les representacions de mig cos dels quatre evangelistes, acompanyats dels seus símbols corresponents, fet que també era molt comú en les esglésies de l'època -ho trobem a la capella del Paranimf de la Universitat de Cervera i a l'església de Vilalta (municipi de Cabanabona), per exemple-. A les dues petxines situades a la banda de l'evangeli, es troben els relleus amb la representació de Sant Joan amb

Interior de l'església de Sant Cugat, de traçat classicista, amb la cúpula que dona una major lluminositat i transsepte i al presbiteri

l'àliga, més a prop de l'altar, i Sant Mateu i amb l'àngel. A la banda de l'epístola hi ha Sant Marc i el lleó, situat més a prop de l'altar, i Sant Lluç i el bou. A la zona del presbiteri s'obren dues tribunes a cada banda.

L'alçat està definit per sengles pilastres en correspondència amb els arcs faixons; estan coronades per capitells composts que tenen una funció únicament decorativa, no de suport. Per damunt dels capitells encara hi ha una ampla cornisa motllurada que recorre tot el perímetre de l'església i que està decorada amb dentellons i oves. Tota aquesta estructura constitueix el complement necessari perquè arcs i voltes acreixin intencionadament llur alçària, alhora que constitueixen un dels senyals d'identitat d'aquest tipus d'interior classicista. Aquest llenguatge esdevindrà, doncs, una constant en les esglésies d'aquesta època, i fou el responsable que de portes endins tots els temples s'assemblassin tant.

Cal destacar que en l'interior de l'església d'Ivorra juga un paper important l'efecte de la bicromia, el contrast entre el gris de les motllures i pilastres, i la blancor dels murs i voltes. És obvi, però, que l'església ha estat repintada i desconeixem si, per exemple, els capitells havien estat originàriament daurats, com era comú en la majoria d'esglésies d'aquesta època. Raül Torrent explica quin era normalment el procés que se seguia per als acabats de l'interior de les esglésies: "Un cop acabada la cúpula (...) aprofitant la bastida, s'enquixarà tot el conjunt. Primer amb ges negre porgat, el mateix que s'ha fet servir per a dibuixar les motllures. Un cop donada aquesta primera capa es fregarà i a continuació, eixuta que sigui, es procedirà a blanquejar-la amb ges fi barrejat sovint amb escaiola o pols de marbre per a donar-li més blancor. (...) Així mateix, un

Una altra imatge de l'interior de l'església, on s'aprecien la decoració de les cornises motllurades, els capitells d'ordre compost i, sobretot, dos dels medallons amb les figures dels evangelistes, situats a les petxines que antecedeixen la cúpula cop blanquejat tot el conjunt, s'afegiran als llocs idonis de la pilastrada, capitells de l'ordre compost tallats en guix o escaiola i, d'ordinari, daurats. Finalment, ja només faltaria arrebossar i blaquejar el que queda de parets i pilastres fins al terra".

A la part posterior del presbiteri hi ha la sagristia, coberta amb cinc trams de volta rebaixada amb llunetes. En aquest espai documentem un banc situat antigament a l'altar de Sant Isidre, datat de l'any 1761. Per damunt de la sagristia hi ha el cambril, estructura molt comuna a l'època del barroc, que contribuïa a reforçar el programa devocional impulsat per l'Església. Al cambril s'hi accedeix per unes escales situades a banda i banda del presbiteri; es tracta d'un espai rectangular cobert amb tres trams de volta, els dos laterals amb llunetes.

L'aspecte actual que presenta l'església, però, no es correspon exactament amb el que devia oferir abans de la destrucció massiva de retaules i ornaments litúrgics durant la Guerra Civil. Actualment, doncs, les advocacions situades en els altars laterals i que estan representades per modestes imatges de guix són les següents: flanquejant l'advocació titular de Sant Cugat hi ha les imatges de Sant Josep i Santa Llúcia; a banda i banda del presbiteri i al cantó de l'evangeli hi ha la Mare de Déu del Roser, mentre a la banda de l'epístola hi ha l'altar del Sagrat Cor. A les dues capelles a banda i banda de la nau hi ha, al cantó de l'evangeli i més a prop del presbiteri, les imatges de Sant Antoni Abat, sant Cristòfol i Sant Isidre i a la capella més propera al cor hi ha Sant Sebastià. A la banda de l'epístola i més a prop de l'altar hi ha la Immaculada Concepció i més a prop del cor hi ha un sant Crist i la Mare de Déu dels Dolors. A l'arxiu del Centre Excursionista de Catalunya es conserva una imatge de principis de segle on apareix el retaule traçat pel mateix mestre d'obres i constructor de l'església Francesc Pons i l'escultor també solsoní Francesc Isanta i Gatuelles (vegeu l'apartat d'escultura dedicat als retaules desapareguts). Sí que es conserven, en canvi, unes pintures a banda i banda del presbiteri, realitzades amb colors primaris representant uns medallons amb les següents inscripcions: a la banda de l'evangeli "ANNO 1887" i a la banda de l'epístola

"R.THOMAS / RIVERA Pcus.", aquesta última referint-se al rector que manà realitzar-les.

NOTÍCIES HISTÒRIQUES

De l'església antiga de Sant Cugat, la primera notícia que tenim ens ve donada per l'acta de consagració, de la que resta una còpia resumida del segle XIII a l'Arxiu Diocesà de la Seu d'Urgell. La va consagrar al 1055 el bisbe Guillem Guifré de la Seu, a prec dels preveres Godmar i Ramon i dels habitants del lloc, fundadors i dotadors de l'església. D'acord amb ells el bisbe estableix que aquesta farà de cens a Santa Maria d'Urgell, cada any, dues lliures de cera al començament de la quaresma i dues més per pentecosta.

"Anno .LVº. post .Mº., veniens quidem venerabilis Guillelmus gratia Dei episcopus in castro Ivorra rogitus a populo, id est Godmar sacer et Raimundo sacer et Arnallus et Guitardus vel cunctum populum certantes in Dei servitio ecclesiam Dei fundatores, rogantes et postulantes Guillelmo gratia Dei episcopo ad acclesiam consecrando in honore sancti Cucufati sicuti et fecit. Predictus vero episcopus cum prescriptis sacerdotibus et cum aliis bonis hominibus constituerunt ut ad sanctam Mariam Sedis, per unumquemque annum, donarent libras duas de cera ad caput ieiunii et alias duas ad pentecosten." (LDEU, I, f. 240, doc. 824).

El seu emplaçament, dins el recinte emmurallat de la població, era en la part més alta del poble, en el lloc on actualment s'obre la plaça Major, entre l'entrada a la cisterna i cal Damià. La seva orientació de llevant a ponent ofería l'absis a la part exterior de la muralla, en el lloc on se situava el cementiri. Entre el temple parroquial i l'actual cal Damià s'obria una de les tres entrades al nucli clos. L'any 1076 Ermengol IV d'Urgell fa donació de les esglésies d'Ivorra a la canònica de Santa Maria de Solsona; en aquest document se citen tant la parroquial de Sant Cugat que es trobava *ad radicem prefati castelli*, com les de Santa Maria i Sant Protasi, *foris villam i circum illam*, respectivament.

Vint-i-un anys després de la seva consagració, el comte Ermengol IV va fer donació a la canònica de Santa Maria de Solsona, de les esglésies d'Ivorra, entre elles aquesta parroquial de Sant Cugat. Aquesta vincu-

Imatge de començaments de segle, en la qual s'observen restes dels murs de la primitiva església romànica, que tancava la muralla. En primer terme, la creu monumental que va donar origen a l'actual i refeta creu de la Santa Missió. (Arxiu Històric Comarcal de Cervera-fons d'imatges. Foto de Josep Colominas)

lació a Solsona es fa patent també quan el 1151, el papa Eugeni III atorgà una butlla a la canònica solsonina, on entre d'altres propietats, s'esmenta l'església de Sant Cugat d'Ivorra, igual que en l'acta de consagració de la tercera església de Santa Maria de Solsona (1163), on també es ratifica la seva possessió.

Per altra banda, sota l'altar major de la parroquial, es col·locaren les relíquies del Sant Dubte, juntament amb el document pontifici de Sergi IV i les altres relíquies donades per aquest, fins a la construcció del reliquiari gòtic el 1426. De la decadència de la primitiva església romànica se'n fan ressò diferents visites pastorals dels segles XVII i XVIII, com la de 1677, quan el bisbe es queixa de la indecència en què es troben alguns altars com Santa Anna, Sant Antoni Abat i l'Assumpció. Pocs anys més tard, al 1684, en una altra visita es mana als cònsols de la vila que arreglin la teulada i el campanar, sota pena, en cas d'incompliment, de 25 lliures i excomunió. La capella de Sant Antoni sembla que era una de les que es trobava en més mal estat, ja que l'any 1699 es mana arreglar-ne la paret forana.

Ja ben entrat el segle XVIII, l'any 1729, una altra visita pastoral adverteix del fet que el cor d'algunes esglésies parroquials i sufragànies (referint-se a la comarca en general) s'utilitzaven com a magatzem i botiga de grans, per la qual cosa es decideix aplicar una pena de 25 lliures de plata i excomunicació major per als qui "profanin" d'aquesta manera aquell espai sagrat destinat "per comptar psalms, himnes y altres pios càntichs ab que se alabe a Déu" i es dona un plaç de vint dies per a desembarassar-los –encara que el gra sigui de la mateixa església.

L'any 1736 les visites pastorals tornen a insistir en el mal estat en què es troba l'església i es mana als regidors d'Ivorra "fer formar de nou ó bé ben reparar lo arc

Vestigis gairebé imperceptibles de la primitiva església en els murs de la rectoria vella (fons A. Duran i Sanpere-AHCC)

que amensura evident ruïna de la nau de la pnt. Ig^a Parroquial", fent-se evident la vellúria d'aquesta. Finalment, l'any 1743 es donen sis mesos de plaç per posar l'església amb la deguda decència, "blanquejant-la, reparant la volta i component lo cor".

L'església nova de Sant Cugat, que constitueix, com hem dit, una de les manifestacions més reeixides de l'arquitectura d'època del barroc a la nostra comarca –tot i que cal assenyalar l'avantatge, de cara a l'harmonia i les proporcions, del fet de construir de bell nou, sense les limitacions d'una obra preexistent– és obra del constructor solsoní Francesc Pons i Ferrer (1744-1810), –i no Soler com resa l'Acta de Consagració. Aquest cons-

structor, provinent d'una família de menestrals que s'especialitzà en la construcció, va dominar el panorama constructiu a la capital del Solsonès durant el segle XVIII, juntament amb les nissagues dels Però i dels Sagerí. Francesc Pons fou el constructor del palau episcopal de Solsona (on treballà amb el nom d'arquitecte tal com de vegades s'autodenominaven els mestres de cases que es responsabilitzaven d'obres magnes), en el pont de la Ribera de Solsona i l'església de Riner, entre altres possibles.

Però en la construcció del temple d'Ivorra també hi intervingueren altres personatges, un dels quals fou el bisbe de Solsona Rafael Lasala i Locela, un dels anomenats "bisbes il·lustrats", juntament amb Tomás de Lorenzana (mort el 1796), bisbe de Girona o Josep Climent, bisbe de Barcelona, que influïren en les directrius estilístiques del seu temps per mitjà de la intervenció directa o indirecta en les obres que es realitzaven en les seves diòcesis. Al bisbe Rafael Lasala es deu el palau episcopal de Solsona, obra començada el 27 d'agost de 1776 i acabada l'any 1792. El constructor també fou Francesc Pons, tal i com resa la inscripció de la façana meridional: "*Construebat Francus Pons Architectus Coelsonem*". Domènec Costa i Bafarull ens informa de l'activitat constructiva que promogué el bisbe Lasala: "por su solicitud se ensancharon muchas iglesias parroquiales y se levantaron de nuevo las de Odén, Granyena, Utxafava, Sidamunt, Castellort, Madrona, Lluellas, Valldora, Riner e Iborra".

L'autèntic promotor i mecenes del nou temple fou tanmateix Miquel de Tristany i de Perpinyà, carlà d'Ivorra, la qual cosa queda palesa en obtenir l'autorització per poder fixar el seu escut d'armes en el frontó de l'església, damunt la porta d'ingrés al nou temple. L'any 1780, en el marc d'una visita pastoral que efectuà a Ivorra el bisbe de Solsona Rafael Lasala i Locela, convingué amb Miquel de Tristany en fer la planta nova del temple parroquial. El biògraf d'aquest bisbe, que és qui ens en dona notícia, l'historiador Costa i Bafarull, afegeix que fou tan viu el zel del carlà que en menys de dos anys el temple quedà acabat, admirant tothom la seva bellesa i grandiositat. Costa Bafarull conta que el mes de juliol [se] "trató con el

Imatge dels anys seixanta, quan es conservava part de l'arrebossat de la façana de l'església nova de Sant Cugat, i la cornisa superior, recoberta per una motllura avui gairebé desapareguda (fons A. Duran i Sanpere-AHCC)

carlán de Iborra D. Miguel de Tristany y de Perpinyà sobre la edificación de un suntuoso templo en aquella villa, y concluido lo consagró en 1º de junio de 1782. El día siguiente, 2 de junio, se trasladó con solemne procesión el Smo. Sacramento por mano de su Illma. y por el cura párroco las santas reliquias que más de siete siglos hace que se veneran en dicha villa, especialmente las que se llaman lo Sant Dupte." También ho recull Ponz a la seva obra *Viaje de España*: "Iborra no pasa de quinientas almas. La iglesia es nueva, con su crucero y claustro y una portada a imitación de la del hospital de Medina del Campo; obra del mismo que está construyendo el palacio episcopal de Solsona. La consagró el señor obispo actual en primero de junio de 1782, trasladando a ella el Santísimo y las santas reliquias que llaman: Lo Sant Dupte, esto es, la Santa Duda, por cuyas reliquias es muy nombrada esta villa en el principado."

En la consagració del temple el bisbe Lasala va ser assistit per Pere Antoni de Hortiz (sic), cabiscol de la catedral, de Josep Capdevila i Antoni Freixa, preveres i canonges de Solsona, de Francesc Cluet, capellà d'Ivorra "...y de muchos curas, y Pbro Diocesanos, que impelidos del amor a su Prelado han concurrido a instancia del egregio Señor Dn Miguel de Tristañ y de Perpiñá castlano de dicha villa, y de su consorte Da Maria de Tristañ y de Subirà". Per continuar manifestant que "...implorados primeramente los auxilios misericordiosos de Dios, de su Madre Sma, de dicho Sn Cucufate y demas Stos de la Corte Celestial, en aquel mejor que proceda de Dro, interviniendo todas las solemnidades de hecho, y Drecho, sin faltar alguna de la que prescribe el Pontifical Romano, con aspersion de agua bendita, con incienso, y sagradas unciones he

Aspecte que oferia l'interior de l'església a començaments del s. XX, amb el retaule major, obra de Francesc Pons i Francesc Isanta

consagrado, y dedicado la Iglesia nuevamente consagrada a expensas del dicho egregio Señor Dn Miguel de Tristañ y de Perpiñà, según la solemnidad y ritus, que prescribe, y ordena la Sa Madre Igla incluyendo dho Illmo y Rmo Sor Obispo dentro el Sepulcro de las Reliquias del Altar Mayor de dicha Iglesia una Ampolla de Cristal sellada con el sello menor del Oficio de su Sria Illma, en la qual para futura memoria ha puesto con las Stas Reliquias de algunos Martyres [...] Igualmente incluyó dicho Illmo y Rmo Sor en dicho sepulcro un vaso de vidrio con Porción de las Reliquias del Sant Dubte sellado con dicho sello [...] Interrogado [...] el mencionado egregio Sor Dn Miguel de Tristañ y de Perpiñá [...] del numero de sacerdotes, y clerigos, que quiere que la sirvan, del honor, que desea darles, y de que propone dotarla; advertido al mismo tiempo de los honores, y comodidades con que retribuye la Igla a los Fundadores, y a sus herederos en el modo, que lo prescribe el Pontifical Romano; encontinente el mismo egregio señor presentó por escrito su respuesta, que trasladada a la letra dice: Yo Dn Miguel de Tristañ y de Perpiñá ofrezco en nombre mio, y de mi esposa Da Maria Ana de Tristañ y de Subirà a Dios todo Poderoso en gloria suya, y de Jesu Christo nro Dno Redemptor y de la gloriosissima Virgen Maria, y del glorioso Sn Miguel Arcangel, y del inclito Martyr Sn Cucufate y de todos los Santos, y para aumento del culto a las preciosas Reliquias llamadas del Sant Dubte, y demas, con que el Pontifice Romano enriqueció a los fieles de esta Villa de Ivorra, y a su antigua Iglesia por causa del mencionado notorio prodigio, en presente Templo erigido a mis expensas, y adornado con el Retablo Mayor, y otro, que se está construyendo de la Imaculada Concepción, y de S. Antonio Abad, Organo, y Campanario, y donde tengo construida sepultura con licencia, y aprobación de V. S. Illma para mi, y para mi esposa, y mis herederos y sucesores de estos; todo lo que he hecho por solo el motivo de devoción, y de culto de Dios, y para merecer su gracia, y remisión de mis pecados. Y a este mismo fin ofrezco en gloria del Señor, y ratifico la Fundación, que tengo hecha de un Beneo Ecclico bajo la Invocación de S. Antonio Abad con esca ante Thomàs Golferichs Notario pubo de Thorà en quinse de enero de mil setecientos y ochenta, con las obligaciones, y reservas".

Més endavant el text descriu la jornada següent en aquests termes: "Otro si: Domingo a dos dias de los expresados mes y año[...] Dn Fr. Rafael Lassala y Locela del Orden [...] estando en la recién consagrada Igla de la invocacion de Sn Cucufate, Parral de dha villa de Ivorra vestido de Pontifical, [...] salió [...] procesionalmente con el terno, asistiendole de Diacono dho Dn Pedro Antonio de Hortiz, y de Subdiacono dho Dn Antonio Freixa de la dicha Igla, formando sequito el dicho egregio señor Dn Miguel de Tristañ y de Perpiñá castlano de dha villa, la Justicia, y Plebe de la misma, y los muchos forasteros no solo ecclicos, seculares, y regulares, sinó tambien muchos nobles, ciudadanos, y plebeyos, que de varias ciudades, villas, y lugares han concurrido a ver, y admirar lo magestuoso, y devoto del nuevo templo, y santas funciones preconizadas por

la fama. Y cantando todos los clérigos con grave tono el Hymno Ave Maris Stella, se dirigió la Procesión a la Iglá interina formada en los entresuelos de las Casas del Mgco Ayuntamiento de dicha villa, en la que estaba preparado un Altar, o Tabernaculo para colocar el viril, o custodia del S. Smo Sacramento, y puesto dicho viril en manos de su

Decoració vegetal i geomètrica practicada sobre fusta en el cancell d'entrada a l'església

Sria Illma, y tomada por el Rdo Cura Parroco la Arca, y Relicario de las Insignes Reliquias, que santamente veneran la dha villa de Ivorra, y todos los Fieles por sus notorios prodigios, formada la Procesión, precediendo las Banderas, Pendones, y cruces de las cofradías (sic), estando el S. Smo Sacramento bajo muy decente talamo con el terno Incensario, y muchas Achas, y Antorchas inmediatas a dho talamo, y los correspondientes monacillos con candeleros, yendo dho Cura en medio de la Procesión ante el S. Smo Sacramento entonando todos los Pbro el Hymno: Sacri(...)lemnus: tuvo dha Procesión el curso acostumbrado por las calles de dicha villa, y dio fin en la nueva Iglá consagrada, en la que se colocaron las Stas Reliquias en el Nicho principal del Altar Mayor, y el S. Smo Sacramento en el Sacrario; y estando expuesto con dichas Reliquias, celebró la Misa el Rdo Dr Dn Francisco Escoín Pbro Racionero de la Sa Iglesia de Solsona, y Secretario de Camara de dho Illmo y Rmo Sor Obispo; [...] y al concluir la misa, recibida devotamente por el numeroso concurso la bendición Pontifical, [...] se formó seguidamente la Procesión del S. Smo Sacramento, [...] circuyendo por defuera la Iglesia nueva, y a la vuelta de la Procesión, dio [...] la bendición al Pueblo [...]. Concluida toda esta función, subió [...] al Camarin a reconocer la colocación del Reliquiario, y Arca de las Reliquias del Sant Dubte, y las halló decentemente colocadas en el sobre expresado Nicho [...]."

Segons sembla Miquel de Tristany desitjava mantenir-hi l'antic privilegi de sepultura com queda reflectit a l'Acta de consagració "...y donde tengo construida sepultura con licencia, y aprobacion de V. S. Illm para mi, y para mi esposa, y mis herederos y sucesores de estos". Així mateix manà fundar-hi 5 beneficis sota la invocació de Sant Antoni Abat, Sant Sebastià, Sant Cugat, La Puríssima Concepció, Sant Joaquim i Santa Anna i la Puríssima Sang de Jesucrist i Santes Relíquies. Els cinc primers beneficis van ser fundats pel mateix Miquel Tristany, mentre que el sisè, després de morir el 1786, va córrer a càrrec dels marmessors tes-

Plafó ceràmic de Sant Antoni Abat, avui al Museu Diocesà de Solsona, que ornamentava l'altar dedicat a aquest sant a l'interior de l'església de Sant Cugat

tamentaris. El primer dels beneficis va ser fundat el 15 de gener de 1780 i dedicat a Sant Antoni Abat al qual dedica un altar en el nou temple; el 30 de juny de 1784 fundava en la capella de Sant Sebastià el benefici sota la invocació del mateix sant, segons escriptura davant el notari de Torà Tomàs Golferichs; el 17 d'agost de 1785, també davant el notari Tomàs Golferichs, erigia una comunitat eclesiàstica de 5 beneficiats i la fundació de 3 beneficis. Finalment, després de la seva mort, el 14 d'abril de 1791 i davant el notari de Solsona Josep Ceriola i Font, es fundava a l'Altar Major el benefici sota la invocació de la "Puríssima sanch de Jesu-Christ, y Stas Reliquias".

NOTES COMPLEMENTÀRIES

Amb motiu de la fàbrica de la nova església, les obres de la qual van començar, ja ho hem dit més amunt, el dia 15 de juny de 1780, i havent-se d'aprofitar part de la pedra de la primitiva església de Sant Cugat situada uns pocs metres més enllà de l'emplaçament del nou temple, van desmuntar la volta i l'absis, així com un petit sector de les parets laterals. Aquesta circumstància, que pogué constatar directament Serra Vilaró, queda totalment refermada si ens fixem en alguna de les imatges fotogràfiques, fetes al 1916, on es veu clarament aquests enderroc. Tal i com veiem les restes en les fotografies d'aquests anys és com les deuria veure Pascual Madoz quan va viatjar a Ivorra: "...á corta dist. de la igl. parr. se conservan las ruinas de la igl. ant. que en la actualidad sirve de juego de pelota". Posteriorment als anys trenta, en temps de la República, s'acabà d'enderrocar i les seves pedres serviren per a bastir el nou cementiri que data de 1935. Així es féu i la nova obra, aturada degut a l'adveniment de la Guerra Civil, es pogué inaugurar el 17 de maig de 1940.

Aprofitem aquestes notes complementàries per reproduir el recull dels rectors d'Ivorra des de 1877 amb el detall dels anys de servei. Foren els següents: Tomàs Rivera (1877-1894), Àngel Vilella (1894-1895), Llorenç Rovira (1895-1900), Pere Reig (1900-1903), Ricard Cots (1903-1903, coadjutor), Isidre Solà (1903-1910), Agustí Graell (1910-1910), Miquel Mosella (1910-1913), Andreu Puiggròs (1913-1914), Josep Sarradell (1914-1916), Sebastià Armengol

(1916-1926), Isidre Fitó (1927-1942), Concordi Guasch (1943-1943), Antoni Bajona (1943-1947), Jaume Sarri (1948-1955), Josep Vila Caselles (1956-1959), Maties Palau (1960-1965), Josep Vila Boixader (1966-1977), Marià Canal (1977-1979), Ramon Florensa (1980-1981) i Fermí Manteca (1981-...). L'actual titular, per tant, és el que porta més anys al capdavant de la parròquia d'Ivorra; el segueixen Tomàs Rivera (amb 17 anys), Isidre Fitó (amb 15, inclosos els anys de la Guerra Civil), Josep Vila Boixader (amb 11 anys) i Sebastià Armengol (amb 10 anys).

La nit del dia 6 de novembre de 1945, segons conta Mn. Antoni Bajona, ecònom d'Ivorra entre 1944 i 1947, va produir-se un intent de robatori. La crònica d'aquest succés la reflectí ell mateix en la llibreta rectoral: "...al comunicarme la sirvienta el robo cometido en la Iglesia la noche del dia seis, me trasladé rápidamente a la Iglesia observando que en la Iglesia penetraron ladrones por la puerta principal para lo cual los autores tuvieron que violentar la cerradura por medio de una ganzúa toda vez que la Iglesia estaba cerrada y la llave estaba en la casa Rectoral; noté además que el Sagrario estaba abierto, cosa que pudieron realizar apalancando con clavo grueso consiguiendo facilmente arrancar la cerradura, no llevandose por no tener valor el copón, y las Sagradas Hostias estaban todas; a la vez observé la falta de tres Sacras del Altar mayor de metal y una Patena para dar la Sagrada Comunión; también observé que en el camarín donde se guardaban las Santas Reliquias, no pudiendo abrir la cerradura de la puerta, tuvieron que perforar en la parte inferior de la misma por medio de un barreno-herbiqui lo necesario para pasar una persona y una vez que penetraron, abrieron otra puerta opuesta a esta y que estaba cerrada por dentro y por la cual salieron, no llevandose las Santas Reliquias porque no estaban. Se comunicó a la Guardia Civil de Torá, sin que se haya descubierto los autores de tal Sacrilégio."

Finalment destacarem, entre les peces d'interès que alberga l'església, les campanyes, que pogueren salvar-se de la desfeta del 1936, i un rellotge de campanar, força primitiu; a més a més, d'una altra obra menor de forja, tanmateix força meritòria, com el penell.

Campana que va "sobreviure" a la Guerra Civil

INTERVENCIONS

Una intervenció coneguda l'explica Mn. Jaume Sarri al Llibre Rectoral. Segons Sarri, Mn. Martí Rones Casarramona recobrà la vista visitant el reliquiari i, en agraïment, pagà l'enrajolat de mosaic del cambril, que

costà entre 500 i 1.000 pessetes. Així mateix, com també diu Mn. Jaume Sarri, a l'any 1955 va emblanquinar-se el temple parroquial. D'altra banda, durant la primavera de l'any 1982, es van fer obres a la teulada del temple, reemplaçant l'embigat de fusta per un altre de formigó. La festa d'inauguració de la nova teulada es va fer coincidir amb la celebració del 200 aniversari de l'església, el dia 1 de juny del 1982.

BIBLIOGRAFIA

-Acta de consagració de la nueva Iglesia parroquial de S. Cucufate de la villa de Iborra, hecha por el Ilmo. Fr. Rafael Lasala, Obispo de Solsona el dia 1º de Junio de 1782. Arxiu Diocesà de Solsona.

-Arxiu Nuix (Cervera), lligall "Capellanies d'Ivorra".

-Arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya (fons antic). Barcelona.

-BARAUT, Cebrià: *Les actes de consagració d'esglésies de l'antic Bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*. La Seu d'Urgell 1986, doc. 64, p. 150.

-*Catalunya romànica*, vol. 24. Barcelona 1997, p. 416.

-COSTA BAFARULL, Domingo: *El obispo, Fra Rafael Lasala*. Manuscrit de Arxiu Diocesà de Solsona.

-COSTA BAFARULL, Domingo: *Memorias de la Ciudad de Solsona y su Iglesia*. Edició original de 1799. Barcelona 1959, ps. 103 i 509.

-Fons Agustí Duran i Sanpere, fotografies (AHCC). Cervera.

-El "*Sant Dubte*" de Ivorra y el Año Eucarístico Diocesano, "Segarra" núm. 205. Cervera (30-XI-1952), portada.

-FARRÉ, M. Carme, ed.: *L'arquitectura en la història de Catalunya*. Barcelona 1987, ps. 207-208.

-GAVÍN, Josep M.: *Inventari d'Esglésies. Segarra i Urgell*. Barcelona 1987, ps. 68, 69 i 232.

-Guia. *Museu Diocesà i Comarcal de Solsona*. Patronat del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Barcelona 1993, p. 81.

-*Liber dotaliorum ecclesiae Urgellensis*, vol. I, Doc.824, foli 240. Còpia resumida (s.XIII) de l'acta de consagració de Sant Cugat d'Ivorra. Arxiu de la Catedral d'Urgell (ACU).

-*Libro de recopilación de Ivorra, Farran y Pujalt* (1802). Arxiu Nuix (Cervera).

-*Libre del Rectorat de Iborra (1916-1961)*, ps. 10-22. Incomplet. Arxiu Rectoral d'Ivorra.

-LLOBET, Jaume: *Nissaga. Sisè centenari d'una llar cerverina*. Edició familiar. Cervera 1993.

-LLORENS, Antoni: *Solsona en les guerres del segle XIX a Catalunya*. Barcelona 1981, p. 204.

-MADOZ, Pascual: *Diccionario geográfico, estadístico, histórico de España y sus posesiones en Ultramar*, vol. IX. Madrid 1847, ps. 379 i 380.

-PLANES, R: *Contractes d'obres al bisbat de Solsona*. Solsona, 1985. p. 9.

-PONZ, A.: *Viaje de España*, vol. XIV, carta IV. Madrid 1788, p. 1266.

-RAFOLS, J. M. (director.): *Diccionario de artistas de Cataluña, Valencia y Baleares*, vol. II, p. 583 i vol. IV, p.

953. Barcelona-Bilbao 1980.

-ROCAFORT, Ceferi: *Provincia de Lleyda*, dins *Geografia General de Catalunya* dirigida per Francesc Carreras Candi. Barcelona 1910, p. 415.

-SARRI, Jaume: *El "Sant Dubte" de Ivorra i Santa Maria de Ivorra*, "Segarra" núm. 205. Cervera (30-XI-1952), ps. 2 i 10.

-SARRI, Jaume: *El Sant Dubte de la parroquia d'Ivorra. Notes històriques*. Barcelona, 1955, ps. 20-24.

-SERRA VILARÓ, Juan: *Sant Dubte de Ivorra. Estudio histórico crítico sobre este prodigio*. Manresa 1911, ps. 47 i 48.

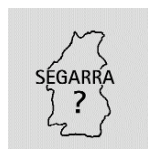
-TORRENT, Raül: *La parròquia de Torres de Segre. Procés constructiu (1746-1769)* "Urtx" núm. 12. Tàrrrega 1999.

-*Visites pastorals d'Ivorra*. Arxiu Diocesà de Solsona.

El santuari és una massissa construcció de planta rectangular (30,7 m de llargada x 24,5 m d'amplada) que alberga una espaiosa església i l'hospederia. Es troba situat en l'indret on es trobava emplaçada l'antiga església romànica on es produí el miracle, conegut popularment com del "Sant Dubte". Es tracta, però, d'una construcció del segle XVII, fruit a ben segur de la segona gran eclosió que visqué el santuari pel que fa als peregrinatges i el culte a les relíquies del Sant Dubte, que com a miracle relacionat amb l'eucaristia encaixava perfectament amb els preceptes contrarreformistes, entre els quals hi havia el referement del culte eucarístic.

L'edifici presenta una coberta a doble vessant de teula àrab i cornisa "a la catalana". En l'angle sud-oest hi ha la torre del campanar, de planta quadrada amb quatre ulls d'arc de mig punt peraltat. Una senzilla motllura separa el pis de les campanes de la resta de la massissa torre. La seva discreta alçada no es correspon amb la que havia de tenir originàriament, ja que en el contracte de l'obra del santuari, l'any 1663, s'especifica que "lo campanar ha de sobrepujar a la casa y a la Iglesia trenta palms fins a les finestres de les campanes", és a dir, havia de ser més alt. Tot i això, sembla que hi hagué problemes econòmics per tal de poder finalitzar-lo, ja que l'any 1739 el bisbe dona permís per a destinar una partida de cent lliures de censal procedent del comú de Vilamajor per tal de finalitzar l'obra del campanar de Santa Maria. Antigament aquest campanar estava cobert a quatre vessants amb rajola de ceràmica vidriada de color verd -de la qual se'n conserven algunes teules- i que també esdevé comuna en altres construccions de la mateixa època, com és el cas de la capella de la Mare de Déu dels Socors, a l'església parroquial d'Agramunt. Aquesta coberta pri-

SANTUARI DE SANTA MARIA D'IVORRA

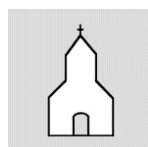

Nucli: Ivorra

Distància des de Cervera: 17 km

Accés: Carretera + pista

Indret: *Seguint les indicacions per arribar a Ivorra. Poc després del km 5 de la LV-3003 ens desviarem a mà dreta, per una pista que condueix directament al Santuari, actualment indicat en la senyalització turística.*

Tipologia: Santuari

Època (Èpoques): ss. XVII (1663)-XVIII

Autor: Gaspar Roca, mestre d'obres

Estil: Barroc

Estat de conservació: Bo

Interès: Mitjà

UTILITZACIÓ

Original: Religios/Culte

Actual: Religios/Culte

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Vista de Santa Maria d'Ivorra, conjunt format per l'església i l'antiga hospederia

Façana d'ingrés i campanar de Santa Maria

Portada d'accés a l'església en una imatge dels anys seixanta. A la part superior encara s'aprecien restes dels esgrafats geomètrics que decoraven l'arrebossat de la façana (fons A. Duran i Sanpere-AHCC)

mitiva del campanar fou substituïda primer per una coberta a doble vessant amb embigat de fusta i recentment s'hi ha col·locat una coberta de coure, novament a quatre vessants, que trobem molt encertada per tractar-se d'una recreació de la forma de la coberta antiga, però amb nous materials que no donen lloc a la confusió i que la fan ressaltar amb un toc de modernitat i originalitat entre l'austeritat del conjunt.

L'edifici és obrat de paredat amb reserva de carreus a les cantoneres. Es tracta d'un aparell preparat per ésser protegit per un arrebossat pintat imitant un aparell a base de carreus de pedra, del qual encara donen constància les restes que hi queden. A la façana nord encara hi resta bastant arrebossat, però sense la pintura imitant carreus, que devia ser un recurs emprat tan sols a la façana. Presenta diverses obertures a un nivell superior i dues en un nivell inferior, practicades sense cap mena de simetria o concessió estilística. Val a dir que en aquesta façana el sector més cap a llevant es troba endarrerit respecte al pla vertical del mur antic. De la mateixa manera, l'angle sud-oest presenta un atalussament posterior, degut a alguna reforma posterior.

La façana que s'obre a migjorn, com la nord, pertany a l'alberg u hospederia –que en la documentació de l'època apareix amb el nom de "casa de Santa Maria" i

Imatge de començament de segle del santuari d'Ivorra (clixé procedent de l'Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya. Foto de F. Blasi Vallespinosa)

que és on devia viure el sacerdot beneficiat que tenia cura del Santuari. Aquesta façana sud presenta tres nivells d'obertures: 5 al pis superior, 6 al central i 5 a l'inferior. En un carreu de la cantonada sud-est hi ha un senzill rellotge de sol que constitueix l'únic element decoratiu juntament amb la inscripció de "1686" que per duplicat apareix a la llinda de la porta d'accés a la casa, situada a la façana de llevant. Val a dir que aquesta austeritat decorativa és present a tot l'edifici fins la construcció, l'any 1762, de la portada d'accés a l'església, que finalment donarà certa sumptuositat decorativa a l'exterior tan sobri d'aquest conjunt. La part superior de l'alberg ha estat restaurada pel perill de desplomament. A la façana de llevant i en un nivell superior hi ha 5 obertures; al mig n'hi ha 4 (3 en forma d'espitllera) i a la part baixa una porta oberta recent-

Portada d'accés al santuari. D'arc de mig punt flanquejat per pilastres, destaca la representació del miracle del Sant Dubte al timpà i la fornícula superior amb la imatge de la Verge i el Nen

Detall d'un carreu decorat amb la data de construcció de la portada

L'altre carreu decorat que hi ha a la façana del santuari, aquest commemorant la data de col·locació de la primera pedra, el 28 de gener de 1663 (fons A. Duran i Sanpere-AHCC)

ment. A ponent hi ha la façana d'ingrés al temple, amb una portada d'arc de mig punt emmarcat per una pilastra a banda i banda. Mesures de la portada: l'arc interior fa 2,34 m de llum per 3,85 m d'alçada. L'amplada total de la portada és de 4,40 m. Aquesta portada, però, no és contemporània a la construcció de la major part de l'edifici, sinó que fou acabada gairebé un segle més tard, tal i com resa el carreu esculpit en un segell ovalat, situat a la dreta de la porta: "PORTALS/ 1762", mentre a l'esquerra de la mateixa porta, un carreu idèntic ens recorda la data de construcció del santuari, i més concretament, la col·locació de la primera pedra d'aquest: "28 de gener de 1663". Damunt la portada hi ha una pedra, encastada modernament, amb un relleu esculpit representant el miracle del Sant Dubte.

A l'interior, l'església de Santa Maria constitueix un espai ampli i diàfan, de gran austeritat cromàtica, només trencada actualment per les pintures il·lusòries de dues capelles laterals –tot i que hem de tenir en compte que en el moment de la seva construcció, el temple s'embellí amb retaules de notable qualitat, com

Interior de l'església. La capçalera fou despullada l'any 1936 del retaule barroc que la presidia

3,74 m.

D'una sola nau, presenta un nàrtex sota cor amb una capella a banda i banda. La volta consta de cinc trams de canó amb llunetes i al presbiteri finalitza amb una volta de quart d'esfera. A l'interior de la conca absidal hi ha quatre pilastres rematades per un capitell o imposta motllurada en el punt d'arrencada de la volta; aquestes pilastres tenen continuïtat dins la mateixa conca absidal formant una mena de nervadures que conflueixen en una clau de volta. La sagristia conserva una cornisa motllurada a tot volt. Hi havia una escala que accedia a l'alberg i que actualment s'ha perdut.

Pel que fa a l'alçat, presenta quatre arcs de mig punt per banda, sostinguts per pilars amb impostes motllurades. Damunt de cada capella (coberta amb volta amb llunetes) s'obren tribunes amb balcons. També cal ressaltar els capitells o impostes motllurades abans de l'arrencada dels arcs faixons. A l'arrencada de l'arc de sota el cor hi ha un personatge a banda i banda; femení a la dreta, que es duu les mans a la cara i masculí a l'esquerra (amb bigoti).

Per tal de completar la descripció d'aquest temple, hem de fer referència al contracte d'obra signat pels administradors i el mestre d'obres manresà Gaspar Roca el mateix dia 28 de gener de 1663, on es donen indicacions específiques de com ha de ser la nova construcció: "Item que dit Gaspar Roca mestre de cases se obligue en fer ab esta forma conforme la trasa te donada als sobredits administradors y es que dita Iglesia o capella de Santa Maria ha de tenir de llargaria setse canes y de amplaria vuyt canes y sexanta quatre palms de alsada fins al paviment de la volta, mes ha de fer dita volta de tota pedra acceptat las quatre cantonadas de la Iglesia y campana (...). Pilars y archs de tota pedra enblanquides de guix de dins, les claus han de ser de guix ab que se han de donar les motllures per dites claus y cornisa totes les voltes de dita obra an de ser de rajola o lloses.

Item que dita Iglesia ha de ser emblanquida de guix de paleta y de fora de pinyonada de cals, y la de cobrir

Permòdol situat en el nàrtex sota el cor. Representa una imatge masculina, de la qual en desconixem el significat, amb bigoti i una gorra

Permòdol amb figura femenina, de factura molt rudimentària. Les mans a la cara suposen un gest d'afflicció

dit mestre ab tal que se an de obligar que se an de tenir cuidado de enfustarla y per lo rededor se ha de fer raffeç y tots los carcanyols y scales y corradors conveniens que hajen de ser de tota pedra y guix quels aye de donar la obra acabada conforme demane dita obra".

D'altra banda, el mateix contracte també fa referència a les obres de l'hospederia annexa en aquests termes: "y en la casa cambres pera poder detenirse los devots religiosos votants de Ntra. Sra. de Ivorra fent novenes y altres devotions en alabansa tot de Santa Maria de Ivorra", explicitant-ne fins i tot detalls referents al mobiliari: "Item dit mestre Roca ha de donar los aposentos acabats ab algunes scalfapanxes ço es tres escalfapanxes alla aont convindra y una cunya comuna."

NOTÍCIES HISTÒRIQUES

Un dels fets que durant la història ha donat més rellevància i més prestigi a Ivorra ha estat l'anomenat prodigi del Sant Dubte, de tal manera que durant segles va ser motiu perquè aquest indret de la Segarra fos punt d'arribada de nombroses peregrinacions. Tot i que els documents més antics que es conserven no són coetanis del suposat miracle, el fet és que la tradició oral, la documentació detallada procedent dels segles XIV i XV i fins i tot les restes i relíquies que es conserven, ens donen a entendre que al segle XI ja existia la creença de la veracitat del Sant Dubte.

Expliquen que un dia no determinat de l'any 1010, en l'església de Santa Maria d'Ivorra, situada a l'indret on més tard, al segle XVII, es construiria l'actual, i molt a prop d'una altra església dedicada als Sants Gervasi i Protasi (avui desapareguda), deia la missa el rector Mn. Bernat Oliver, fill de l'Aguda de Torà. Després de la consagració, el mossèn va començar a dubtar sobre la presència eucarística de Jesucrist en les espècies del pa i del vi. Aquell dubte provocà que el calze es convertís en una font d'on rajava sang que tacà els corporals de l'altar i el terra. Unes dones que filaven prop de l'església recolliren la sang amb les estopes procedent dels seus filats.

Avisat Sant Ermengol, bisbe d'Urgell, que es trobava a Guissona, reconegué el fet com a miraculós i prenent el calze i una mostra dels corporals tacats de sang, se'ls endugué a Roma en un dels viatges que realitzà. El papa Sergi IV, un cop escoltat el relat del bisbe d'Urgell, va comissionar Bernat, bisbe de Tolosa, com a legat pontifici de la Santa Seu a la Corona d'Aragó. Un cop reconegut i examinat el fet, el legat va ordenar que es fundés una confraria sota la invocació de Santa Maria d'Ivorra. El mateix bisbe Ermengol en redactaria les constitucions. La creació de la confraria va ser motiu perquè el mateix papa Sergi IV estengués una butlla pontificia en la qual reconeixia el miracle eucarístic i atorgava privilegis i indulgències a la confraria d'Ivorra. Sant Ermengol donà el calze del miracle al Papa i aquest li regalà una col·lecció de diverses relíquies. El fet del Sant Dubte convé emmarcar-lo dins el context de l'època, en plena reconquesta i reconstrució

i cohesió del país, així com en un marc més ampli, caracteritzat per les doctrines de Berengari, arxidiaca d'Angers, que l'any 1004 va començar a estendre l'heretgia de negar la presència real de Crist en l'Eucaristia.

Vint anys després de la mort de Sant Ermengol, que va tenir lloc a Pont de Bar el 3 de novembre del 1035, un successor seu, el bisbe Guillem Guifré, consagrava l'església parroquial de Sant Cugat d'Ivorra, dins el recinte del castell. Sota l'altar major es col·locaren de sang com les que havia regalat el papa Sergi IV, juntament amb la butlla signada per aquest. Aquesta església de Sant Cugat, perfectament datada i documentada, romangué com a parròquia fins al 1782, en què és consagrat l'actual temple parroquial, també dedicat a Sant Cugat. L'any 1076 el comte Ermengol IV d'Urgell (el de Gerb) fa donació de les esglésies d'Ivorra a la canònica de Santa Maria de Solsona. En aquest document es cita l'església parroquial de Sant Cugat, situada *ad radicem prefati castelli*, però també l'església de Santa Maria, localitzada *foris villam*, i la de Sant Protasi que era *circam illam*.

La "Confraria de la Benaurada Madona, Sancta Maria de Hivorres" va ser fundada pel bisbe Ermengol a resultes del prodigi del Sant Dubte. Una còpia de les constitucions es conserven a l'Arxiu Diocesà de Solsona. Les confraries o confraternitats que apareixen en l'Edat Mitjana vénen a donar resposta a les necessitats de cohesionar la societat al voltant d'uns objectius comuns, com és ara la devoció religiosa a un sant patró i el foment de finalitats benèfiques entre els seus membres. Una de les més antigues de Catalunya és aquesta d'Ivorra, fundada per Sant Ermengol a principis del segle XI. Les seves constitucions, en un context social en què està cristal·litzant el règim feudal i està en crisi l'ordre social i polític tant en la societat com en l'Església, són fruit de l'esperit reformista que Ermengol està duent a terme des d'Urgell.

La devoció al Sant Dubte d'Ivorra s'estengué principalment gràcies a la Confraria de Santa Maria. A finals del segle XII és fundat el Real Monestir de Religioses Sanjoanistes Creuades a Sigena, a la província d'Osca (Aragó) per Sancha, dona del rei Alfons II, amb l'aprovació del papa Celestí III. En la seva fundació s'hi van aportar unes relíquies del Sant Dubte, consistents en una porció de les estopes tacades de la sang del prodigi. Les estopes es col·locaren en un petit copó dins el sagrari del monestir. Posteriorment es van traslladar a un reliquiari en forma d'ostensori.

Tres-cents anys després del prodigi del Sant Dubte, la Confraria continuava la seva activitat. Pel que sembla, al 1382, havia minvat la seva inicial empenta i va relaxar el compliment de les seves constitucions. No és estrany suposar que les desgràcies provocades per les epidèmies i, en especial, per la pesta negra, havien empobrit el país i els confreres havien deixat de pagar la quota al fons comú de la Confraria. En aquest any el Veguer de la Segarra, Pere de Vinyoles, en una sentència arbitral ordenà que es complissin les constitucions i es determinà el que els confreres hi havien d'aportar.

A partir d'aquí, un cop reeixida la Confraria,

començà un període d'expansió i de divulgació del prodigi del Sant Dubte. En efecte, la confraria ja tenia mitjans per restaurar l'església parroquial de Sant Cugat d'Ivorra i en les obres que s'hi van fer, van trobar sota l'altar major les relíquies procedents del segle XI i la butlla pontifícia de Sergi IV. L'any 1426, el comte de Cardona, Joan Ramon Folch i el rector d'Ivorra, Arnau Salabert, n'informen al Cardenal Pere de Foix, legat de la Santa Seu a la Corona d'Aragó. Aquest expedí lletres des d'Organyà, comissionant l'Abad del Monestir de Canonges Regulars de Cardona, Francesc Besora, perquè estudiés les relíquies i la butlla trobades sota l'altar d'Ivorra. A resultes d'aquestes diligències, el bisbe d'Urgell, Francesc de Tovia, decideix construir el reliquiari en forma de custòdia que es conserva actualment a l'església parroquial.

L'abat de Cardona va morir sense haver acabat l'estudi encomanat pel legat pontifici. Aquest, el 7 de desembre de 1429, va escriure des de Tortosa al nou abat demanant-li que continués el procés del seu antecessor i l'hi remetés tancat i segellat. L'any sobre, el 22 de juny de 1430, el bisbe d'Urgell, Francesc de Tovia, com a executor apostòlic nomenat pel Cardenal de Foix, passà per Ivorra i va examinar la butlla de Sergi IV i el seu contingut, va reconèixer la seva autenticitat i va escriure lletres als patriarques, arquebisbes, bisbes i abats perquè fessin públiques les indulgències concedides a la Confraria de Santa Maria d'Ivorra, després d'haver trobat les veritables relíquies i en vistes als miracles que d'elles se'n derivaven.

Tot aquest reguitzell de documents ens expliquen la gran popularitat que el Sant Dubte d'Ivorra arribà a tenir per tot el país. El fet que els confreres d'Ivorra poguessin passar per totes les parròquies a explicar el prodigi, determinà que, a partir d'aquell moment molta gent anessin a Ivorra en peregrinació i s'hi organitzessin actes multitudinaris. És per això que es determinà construir una hospederia per als peregrins devots que hi acudien. Es conserva un document datat a Anglesola el 30 d'agost del 1436, en què Pere de Traserres, prefecte del monestir de Sant Pere dels Arquells i Vicari General del Bisbe Jordi de Vic, concedeix la facultat de demanar almoines per tot el bisbat per a les obres de l'església de Santa Maria d'Ivorra i per a la construcció d'una hospederia. Igualment el comte de Pallars i conestable d'Aragó, Arnau Roger, des del castell de Sort expedí lletres donant permís per difondre el Sant Dubte pel seu territori i per demanar almoines per a mantenir un sacerdot a l'església de Santa Maria d'Ivorra i per a la construcció de l'hospederia.

Durant el mateix segle XV és quan es construí també el retaule gòtic per a l'església de Santa Maria, que es conserva actualment en el Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Un retaule amb escenes de la Mare de Déu en què a la predel·la estan representades escenes del prodigi del Sant Dubte, una amb el vessament de la sang i l'altra amb el bisbe Ermengol recollint les relíquies.

Ja ben entrat el segle XVII, es va determinar construir l'actual església de Santa Maria amb hospederia ane-

Imatge exterior del santuari i hospederia, que evidencia el seu deteriorament abans de la restauració que es dugué a terme durant els anys noranta (Arxiu fotogràfic de Jaume Coberó)

xa. La festa solemne de col·locació de la primera pedra del santuari es va celebrar el 28 de gener de 1663. Entre els documents localitzats a l'Arxiu Diocesà de Solsona hi ha el contracte de l'obra que signà el constructor manresà Gaspar Roca, amb els administradors de Santa Maria, que eren els següents: Francesc Pallarés, que era el rector de la parròquia de Sant Cugat d'Ivorra, Pere Sucarrades, Miquel Borràs, Jaume Braquets i Cugat Llorens. També actuaren com a testimonis els sacerdots Francesc Duran, fill d'Ivorra i rector de l'església de Sant Vicenç de Fals, Andreu Ester, rector de l'església de Sant Esteve de Vicfred i mossèn Josep Vilella, també de la mateixa vila d'Ivorra.

Gaspar Roca, segons Ràfols, fou mestre d'obres sistematista que va realitzar les obres de la capella de Ntra. Sra. dels Socors d'Agramunt, segons la traça que el 1666 havia projectat el mestre Grau de Guissona. Gaspar Roca tingué com a deixeble i aprenent, durant la construcció del santuari, un tal Joan Garriga, fill d'Ivorra, el qual juntament amb altres membres de la seva família esdevingueren mestres d'obres de renom, que reberen l'encàrrec l'any 1701 de la construcció de la nova capella de la Mare de Déu del Claustre de Solsona.

En el contracte, realitzat el dia 28 de gener de 1663, s'especifica els pactes que estan obligats a complir cada una de les dues parts. Així, els administradors de Santa Maria es comprometien a aportar la calç, arena, cordes, fustes, claus i aigua per amerar la calç, en definitiva, aportar els materials necessaris a peu d'obra –excepte la pedra, que anirà a càrrec del constructor. També havien de proporcionar habitatge al constructor i a la resta d'obers, amb "llits gornits de tres en tres homens un llit y li ayen de donar foch". Finalment, al començament de l'obra els administradors havien de donar cent lliures barceloneses al mestre Roca "conforme fara dita obra y que quant a quant dit mestre morís li ayen de pagar dita obra la que fera feta a son hereu".

D'altra banda, el mestre d'obres Gaspar Roca es comprometia a entregar la traça de l'església als administradors i a posar la pedra que calgués per l'obra, especificant que la pedra picada havia d'anar a "los quatre cantons de la Iglesia y los quatre cantons del campana".

El preu fet de l'església era de mil vuit-centes lliures barceloneses, de les quals ja hem esmentat anterior-

Exterior del santuari en una imatge dels anys seixanta. El campanar estava cobert amb fusta a doble vessant. La restauració que s'hi efectuà consistí a recuperar la primitiva coberta a quatre vessants, si bé adaptant el material als nous temps (fons A. Duran i Sanpere-AHCC)

ment que se'n pagarien cent a començament de l'obra, i la resta a mesura que anirien transcorrent les obres. Així, trobem diversos documents posteriors que fan referència a pagaments que es fan a Gaspar Roca per l'obra del santuari: L'any 1681 sabem que ja se li han pagar mil cent quinze lliures i l'últim pagament del qual tenim constància data de l'any 1684, concretament del 28 de maig, en què se li paguen a Gaspar Roca 109 ll 13 s i 9d, actuant com a testimonis Salvador Regi, teixidor de lli, i Francesc Soler, moliner. Cal assenyalar que en aquests documents ja apareix el nom d'un capellà que vivia a la casa de Santa Maria i era l'encarregat del santuari, que en aquests anys respon al nom de Gracià Fàbrega.

Durant l'últim terç del segle XVII es va construir el nou retaule Major, del qual se'n desconeix l'autoria i que va desaparèixer durant la Guerra Civil del 1936, conservant-se el testimoni fotogràfic.

D'altra banda, l'any 1683, Francesc Duran, fill d'un mestre de cases d'Ivorra, i rector de la parròquia de Sant Vicenç de Fals, funda un benefici dedicat a Sant Francesc al santuari de Santa Maria. En el seu testament, Francesc Duran elegeix sepultura a la Seu de Manresa (d'on era beneficiat), però mana que quan estigui construïda l'església de Santa Maria d'Ivorra els seus ossos hi siguin traslladats i sepultats a la capella de Sant Francesc, explicitant que "ab una pedra picada sia coberta la mia sepultura". De la mateixa manera, estableix que es fabriqui un retaule dedicat a Sant Francesc per a la mateixa capella i que al centre del qual "hi sia posat un quadro de St. Francesch que tinch a casa mia". Finalment, aquest clergue –que apareix com a testimoni al contracte de l'obra del santuari– deixa establert que es construeixi habitatge per al beneficiat de Sant Francesc.

Una visita pastoral del bisbat també ens informa, l'any 1692, sobre el transcurs de les obres al santuari, en el qual s'havia de construir un retaule dedicat a Santa Elisabet en una de les capelles laterals, per la fàbrica de la qual estaven consignant algunes pensions de censal. La construcció d'aquest retaule formava part de les últimes voluntats d'Elisabet de Salavert, que l'any 1668 així ho havia expressat en el seu testament, deixant cent lliures i especificant que en el retaule s'havia de representar l'escena de la Visitació. Veiem, però, que vint-i-quatre anys més tard, el comú d'Ivorra i altres particulars han d'afegir més diners per

tal que el retaule es pugui dur a terme.

L'últim document que trobem sobre les obres de construcció del santuari ja és del segle XVIII, referent a les dificultats que hi havia per acabar el campanar, degut a les quals el bisbe dóna llicència per aplicar la propietat de cent lliures del censal, que havia tret als administradors el comú de Vilamajor. L'última referència a la conclusió de l'obra ens la dóna, però, el carreu esculpit a la façana d'ingrés del santuari, que duu la data de 1762, quan s'acabà la portada d'accés.

A les darreries del segle XVIII, Miquel de Tristany constituí un benefici pel qual el capellà encarregat del santuari, s'ocupés també de la primera educació dels infants. En arribar la família Nuix s'entaulà un plet entre aquests i la batllia per les terres i rendes dels beneficis fundats per l'esmentat Tristany, especialment una heretat de Lleida i terres del Segrià i la Noguera, a favor de la Comunitat de Preveres de la vila d'Ivorra. El famós plet fou iniciat en temps Francesc II de Nuix. Les rendes dels referits beneficis, anomenades capellanies, es definiren a favor de Joaquim de Nuix, nét de l'anterior, a l'empara de les lleis de desamortització de béns eclesiàstics. Amb la pèrdua dels beneficis fundats per Miquel de Tristany es perdé també l'escola, cosa que indignà la batllia d'Ivorra.

De l'existència d'un capellà beneficiat al santuari també ens en parla, a mitjans del segle XIX, Pascual Madoz en el seu diccionari geogràfic: "...y á un quarto de hora de la pobl. por la parte de SO, se encuentra el santuario de Sta. Maria, que llaman en el país Ntra. Sra. de Iborra, sobre una pequeña eminencia; la igl. bastante capaz con un altar de madera de muy buena escultura, se halla á cargo de un cura que disfruta las rent. consignadas á la capellania de patronato particular, cuya presentación corresponde al ayunt. de la v."

A l'any 1944, però per altres circumstàncies, Mn. Antoni Bajona hagué de viure una temporada en la casa del Santuari mentre acabaven les obres d'acondicionament de la rectoria. Cosa que s'encarrega prou d'il·lustrar en el Llibre rectoral: "Al ser destinado para Cura-Ecónomo de Iborra, encontré la casa Rectoral en un estado tan ruinoso, que me fué imposible habitar en la misma, sin antes hacer muchas reparaciones; debido en parte que mi antecesor Rdo. Fitó no vivía en la misma. Tuve que vivir en Santa María, 10 meses, en el piso que antes habitaba el Rdo. Capellán: entre tanto empezaron las obras de la casa Rectora; el

Façana d'ingrés amb la portada, la rosassa i els dos carreus commemoratius a banda i banda de la porta. En destaquen, també, les restes de l'arrebossat (fons A. Duran i Sanpere-AHCC)

Ayuntamiento hizo un reparto de unas 10.000 pesetas pero el Alcalde D. José Golanó y el Secretario D. Ramón Ribalta, digeron (sic) que no obligarian a pagar y quedaron varios sin dar nada y las obras no pudieron terminarse; entonces me encargué de terminar dichas obras, gastando 3.000 pesetas más; unos meses después recibí de Solsona 1.500 pesetas y 500 ptas. mas que puedo extraer del Culto parroquial según Decreto del Excmo. Sr. Obispo de fecha 13 de Noviembre de 1944."

NOTES COMPLEMENTÀRIES

Contràriament amb el que succeeix en moltes poblacions de les nostres contrades, les primitives campanes de Santa Maria d'Ivorra han arribat fins als nostres dies –recordem que moltes de les campanes de les esglésies van ser foses per a utilitzar-les com a material bèl·lic durant la guerra civil de 1936-39. Una de les campanes, la més primerenca, del segle XVII porta la següent inscripció: "Santa Maria ora pro nobis 1679", mentre l'altra, del s. XVIII, fou feta a Calaf i porta una inscripció que resa: "So de Santa Maria i del Sant Dubte d'Ivorra, pregueu per nosaltres. Calaf 1774".

Entre les efemèrides relacionades amb el santuari, cal esmentar la celebració del novè centenari del Sant Dubte, que va tenir lloc en 1911, fent-lo coincidir amb el XII Congrés Eucarístic Internacional que va tenir lloc a Madrid aquell any. Mossèn Joan Serra i Vilaró, destacat sacerdot de la diòcesi de Solsona, hi va presentar un estudi històric-crític sobre el Sant Dubte d'Ivorra, publicat després a expenses del que va ser bisbe de Solsona, Fra. Lluís Amigó. Les celebracions del centenari van tenir un caràcter solemne i van aplegar nombroses persones i grups procedents de tot el Bisbat, el dia 17 de setembre del 1911. Durant l'Any Eucarístic Diocesà de 1953, el llavors bisbe de Solsona, Mons. Vicenç Enrique i Tarancon, publica una carta pastoral sobre el Sant Dubte i es fan romiatges al Santuari de Santa Maria d'Ivorra.

A partir de la guerra Civil de 1936, el santuari de Santa Maria d'Ivorra va començar a patir una degradació progressiva que el va portar, ja en la dècada dels 90, a un estat de ruïna tal que la teulada va cedir, així com part de les voltes. En 1997, una comissió de veïns encapçalats pel rector de la parròquia, Fermí Manteca, inicien les obres de restauració de l'edifici. Aquestes obres han consistit en la restauració de les voltes del temple i de la paret posterior de l'edifici, així com el lligament i el reforç perimetral tant de l'exterior com a nivell dels contraforts de les voltes i la construcció d'una nova coberta de teula àrab sobre l'embigat de ferro. Igualment s'ha pintat l'interior del temple, s'ha col·locat un altar nou de pedra, construït pel veí d'Ivorra Pere Farran Molins, poc abans de la seva mort, i s'ha reconstruït la cúpula del campanar amb una estructura a quatre aigües de fusta, ferro i coberta d'aram. Les despeses de les obres han sumat la quantitat de 26.415.819 pessetes (158.762 E) i han estat sufragades pels veïns d'Ivorra amb més de deu milions de pessetes, pel bisbat de Solsona, amb deu milions, i per

la Diputació de Lleida amb subvencions de més de sis milions de pessetes.

La culminació d'aquesta primera fase de restauració és la col·locació del Crist del Sant Dubte d'Ivorra, una obra dissenyada i projectada per Agnès Pla Ribalta, de Guissona, llicenciada en Belles Arts i realitzada per l'escultor Jaume González Balasch, també de Guissona. El Crist de 2,60 metres d'alçada presideix, des del 15 d'agost del 2001, l'altar del Santuari, en el lloc que ocupava el retaule barroc desaparegut l'any 1936. Totes aquestes actuacions s'emmarquen en la preparació de la propera celebració del mil·lenari del prodigi del Sant Dubte, que tindrà lloc l'any 2010.

I finalment, en parlar del santuari, no podem passar per alt de parlar de la desapareguda església o capella de Sant Protasi i Sant Gervasi, de la qual hem parlat breument més amunt. El P. Jaime Villanueva, en la carta núm. 70 del seu *Viaje literario a las iglesias de España*, esmenta que a Ivorra hi havia, a part de la parroquial de Sant Cugat, dues esglésies més, "una de San Gervasio y Protasio, que todavía existía en 1670, y ahora está ya del todo arruinada; y otra de Santa Maria". Aquella església dedicada als sants Gervasi i Protasi efectivament la trobem documentada ja al segle XI. L'any 1065 fou jurat el testament sacramental d'Ermengarda per manament del jutge Guifré, *super altare sancti Protasii, qui est fundatus ante castrum Ivora*. Més tard, en l'escriptura de 6 d'abril del 1076, el comte Ermengol fa donació a Santa Maria de Solsona de les seves capellanies d'Ivorra, esmentant l'*Ecclesiam Sancte Marie que est foris villam, atque Ecclesiam Sancti Protasi que est circum illam*. Efectivament es trobava com a uns tres-cents metres de l'església de Santa Maria, en el turó, encara esmentat al Registre de la Propietat de Cervera com el "Turó de Sant Gervasi" en els assentaments de registre de la finca, quan aquesta va passar a mans particulars després de la desamortització de Mendizábal l'any 1835. Un altre vestigi que encara resta de Sant Protasi és el nom d'una de les fonts existents en el lloc: la que raja a sota mateix del turó, on hi havia el temple, es coneix com la Font de Sant Protasi.

BIBLIOGRAFIA/DOCUMENTS

-Fons Agustí Duran i Sanpere, fotografies (AHCC). Cervera.

-*Aragón histórico, pintoresco y monumental*, citat en l'obra manuscrita de Llorenç Rovira, *Memoria del milagro eucarístico de Ivorra*.

-Arxiu Diocesà de Solsona. Lligall de pergamins procedents d'Ivorra.

-Arxiu Diocesà de Solsona: Notarial. Torà: Gil Gualdo (1663).

-Arxiu Diocesà de Solsona: Notarial. Ivorra: Nadal Millàs (1681-1696).

-BARAUT, Cebrià: *Les actes de consagració d'esglésies de l'antic Bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*. La Seu d'Urgell 1986, p. 64.

- BELLMUNT, Joan: *Fets, costums i llegendes. Segarra II*. Lleida 1988, ps. 62-71.
- BELLMUNT, Joan: *Devocions marianes populars. La Segarra*. Lleida 2001, ps. 148-172.
- BOIX POCIELLO, J.: La "Confraternitat de Nostra Senyora d'Ivorra", estudio de una cofradía de comienzos del siglo XI, en el obispado de Urgel, dins *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, vol. II, dirigit per Manuel Riu. Barcelona 1981-1982, ps. 13-42.
- Catalunya romànica. *El Segrià, Les Garrigues, el Pla d'Urgell, la Segarra, l'Urgell*, vol. 24. Barcelona 1997, ps. 334-335.
- COROMINES, Joan: *Onomasticon Cataloniae*, vol. IV (D-J). Barcelona 1995, ps. 456-458.
- COSTA BAFARULL, Domingo: *Memorias de la Ciudad de Solsona y su Iglesia*. 2 vols. Edició original de 1799. Barcelona 1959.
- DALMAU, Rafael (ed.): *Els castells catalans*, vol. VI. Barcelona 1979, p. 647.
- GAVÍN, Josep M.: *Inventari d'Esglésies. Segarra i Urgell*. Barcelona 1987, p. 69.
- "La Veu del Sant Dubte" núms. 1-10. Ivorra 1996-1998.
- Llibre del Rectorat de Iborra (1916-1961)*, ps. 8, 9, 18 i 19. Incomplet. Arxiu Rectoral d'Ivorra.
- LLOBET, Jaume: Nissaga. *Sisè centenari d'una llar cerverina*. Edició familiar. Cervera 1993, ps. 61, 75-77.
- MADOZ, Pascual: *Diccionario geográfico, estadístico, histórico de España y sus posesiones en Ultramar*, vol. IX. Madrid 1847, ps. 379 i 380.
- MARTÍ, Antoni i ESTEVE, Josep: *Projecte de rehabilitació-reforma del Santuari de Santa Maria d'Ivorra (Sant Dubte)* Cervera 1997. Arxiu Rectoral d'Ivorra.
- MUNARRIZ, Angel: *El prodigio eucarístico de Iborra en relación con la teología*. Comillas (Santander) 1953.
- PLANES, Ramon: *Contractes d'obres al bisbat de Solsona*. Solsona 1985, ps. 32-34.
- RÀFOLS, J. M. (director.): *Diccionario de artistas de Cataluña, Valencia y Baleares*, vol. IV. Barcelona-Bilbao 1980, p. 1054.
- Registre de la Propietat de Cervera. Finca 331 del Municipi d'Ivorra.
- ROCAFORT, Ceferi: *Provincia de Lleyda*, dins *Geografía General de Catalunya* dirigida per Francesc Carreras Candi. Barcelona 1910, p. 415.
- ROVIRA, Llorenç: *Memoria del milagro eucarístico de Ivorra*. Manuscrit de l'Arxiu parroquial d'Ivorra. 1897
- "Santuari Sant Dubte". Arxiu Municipal d'Ivorra. Caixa 277.
- SARRI, Jaume: *El "Sant Dubte" de Ivorra y el Año Eucarístico Diocesano, El Sant Dubte de Ivorra i Santa Maria de Ivorra*, "Segarra" núm. 205. Cervera (30-XI-1952), ps. 2 i 10.
- SARRI, Jaume: *El Sant Dubte de la parròquia d'Ivorra. Notes històriques*. Barcelona 1955.
- SERRA VILARÓ, Joan: *Sant Dubte de Ivorra. Estudio histórico crítico sobre este prodigio presentado al XII Congreso Eucarístico Internacional*. Manresa 1911. ps. 46-47.
- VILLANUEVA, Jaime: *Viaje literario a las iglesias de España. Viaje a Solsona, Ager y Urgel 1806 i 1807*, vol. IX. Valencia 1821, p. 32-39.
- Visites pastorals d'Ivorra. Arxiu Diocesà de Solsona.
- Z. (probablement Munárriz, Àngel): *El prodigio Eucarístico de Iborra en relación con la Teología*, "Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Solsona" núm. 173, Solsona (desembre 1953).